

L'APROFITAMENT DE L'AIGUA A L'ÀREA DEL CAMP DE TARRAGONA: L'EXEMPLE DE REUS

JORDI MORELLÓ

L'autor realitza una aproximació a la importància de l'aigua en l'entorn de Reus des que es té constància de la seva disposició per la toponímia del segle XIV. Definit com un bé escàs i repartit per diverses rieres que fins i tot han definit la ubicació de les poblacions, l'article explica les diferents etapes d'expansió i consolidació del rec, on cal destacar el repartiment entre els diferents horts, el sistema de conservació de les infraestructures i l'intervencionisme municipal per crear unes ordinacions que reguessin la utilització comunal de l'aigua.

Al Camp de Tarragona, l'aigua, com la mateixa hidrografia ens mostra, ha estat un bé relativament escàs. Deixem de banda la part més oriental del Camp (per on davalla el riu Gaià) i baixem a la plana pròpiament dita, per on passa el Francolí, les aigües del qual han estat aprofitades al llarg dels segles pels diferents pobles emplaçats a les seves ribes, incloent-hi Tarragona.¹ La part més occidental és solcada per diverses rieres (el recorregut de les quals en cap cas depassa els 25 km) que porten aigua només quan plou. La història dels pobles del camp (abans, naturalment, de la creació dels pantans i dels transvasaments més recents) va estretament lligada a alguna d'aquestes rieres, sobretot els situats en els marges com l'Aleixar, Alforja, Maspujols, Riudoms, Cambrils... fins al punt que cada tram de riera es coneix amb el nom del poble que té més proper. Al llarg dels segles, s'ha fet evident l'esforç humà per la possessió i apropiació del líquid.² Ja des dels primers temps, sorgí la necessitat de proveir-se d'aigua per poder abastir o assegurar millor el regatge de les hortes creades a l'entorn d'aquells primers nuclis de població. El control de l'aigua ha estat, doncs, un afer vital que ha interessat en primera instància les diferents comunitats de pagesos establerts a la zona, al marge o també en contraposició amb els interessos senyorials. D'antuvi, la utilització comu-

nal de les aigües (com empriu) és un fet que ja estava contemplat en les cartes de població dels segles XII-XIII. No cal dir que la disponibilitat d'aigua degué ser un factor condicionador en la ubicació de la majoria d'aquests assentaments. En alguns casos, calia anar-la a cercar a llocs més distants tot remuntant les rieres. Per exemple, els veïns de la Selva anaven a proveir-se a

Restes de l'antic rec d'Almoster al seu pas per un dels barrancs situats a les rodalies de Reus. Aquest rec fou successivament remodelat al llarg dels segles.

l'Albiol (probablement, a l'actual Font Major), conduint l'aigua fins a la vila per la Riera, on encara avui dia queden restes d'algunes infraestructures. Hom treia profit dels barrancs més propers embassant l'aigua que circulava en èpoques de pluja. A Reus n'hi havia un de ben a prop (conegut inicialment amb el nom de torrent de la Vila, substituït més tard pel de la Riera) que més d'una vegada va causar inundacions. Les possibilitats de regatge haurien augmentat significativament arran de la construcció del rec d'Almoster (ja existent el segle XIV), el nom del qual correspon al que durant molt de temps fou un petit nucli situat dins el mateix terme, a uns 5 km de la vila; temps després (s. XVII) s'endegà la construcció d'un altre rec que havia de portar l'aigua de la més distant riera de Maspujols. Aquest afany per aconseguir aigua d'on fos i com fos comportà conflictes que mai no finalitzaven del tot; a Reus mateix, proliferen diversos plets amb els pobles de les rodalies (a més d'Almoster, Castellvell i Riudoms), que van haver-se de ventilar a través de successives sentències arbitrals, on es posaven per escrit les pràctiques consuetudinàries de repartiment intercomunitari, pràctiques susceptibles, en tot cas, de modificar-se a favor (i en detriment) d'una de les parts.³ És clar que darrere d'aquests conflictes caldria veure els interessos de molts particulars, possessors en

major o menor mesura de terres de regadiu, que esperaven beneficiar-se d'una eventual ampliació dels cabals, ni que fos a costa dels veïns.

EL REGADIU A REUS: ALGUNS ASPECTES ORGANITZATIUS

A partir de la toponímia dels segles XIV-XV, podem conèixer la configuració del regadiu local en diferents sectors o quadres.⁴ Cada horta tenia un funcionament propi, en tant que es proveïa d'una bassa principal, que feia de col·lector de l'aigua que després es repartia entre els diferents regants a través d'una xarxa de recs secundaris o albells. Mantenir aquestes infraestructures en bones condicions era una tasca que corresponia als mateixos regants, amb el sistema que en l'època es coneixia amb l'expressió «tenir en condret». Ocasionalment, es podien contractar els serveis d'alguna persona per fer feines de neteja o de condicionament de les infraestructures principals. Per aquest motiu (o per altres, com podia ser costejar alguns plets judicials), la forma més habitual de finançament era a través de col·lectes o talles repartides entre tots els regants. Ara bé, la qüestió primordial dels diferents grups d'hortolans era el repartiment de l'aigua, aspecte que podem veure formalitzat diverses vegades en els llibres notariais. Com arreu, les reparticions eren setmanals, distribuïdes per dies i nits (del diumenge a sol post fins al dilluns a sol post, etc.). Lògicament, aquests torns de regatge es complicaven quan existia un major nombre de regants, fet que obligava a distribuir el temps en fraccions; d'aquí les al·lusions a meitats, quarts o fins i tot sisens que presenten alguns d'aquests repartiments, en principi establerts proporcionalment a les necessitats de cadascú. Ara bé, la possessió d'un bon nombre de terres (més encara si eren de regadiu) era un tret distintiu dels patrimonis més rics. Segons les dades extretes d'un llibre d'estimes de 1445, els horts constituïen el tipus de parcel·la més valorada, per damunt de les terres de pa (cereàl), les vinyes i els oliverars, majorment quan es tractava d'horts closos.⁵ Els drets d'ús sobre l'aigua figuren en totes les transaccions d'aquestes parcel·les, en les quals se sol especificar la tanda corresponent, com a resultat també de les

La riera de Maspujols, prop del poble del mateix nom, des d'on el segle XVII es començà a canalitzar l'aigua cap a Reus.

divisions parcel·laries propiciades a través de les successions hereditàries. Molt de tant en tant, també és possible trobar transaccions realitzades únicament sobre drets d'aigua desvinculats de la terra.

CAP A L'AMPLIACIÓ DELS REGADIUS

La realització d'un estudi diacrònic sobre el que podríem anomenar «la lluita per la possessió de l'aigua» permet albirar moments d'un major dinamisme en la recerca i apropiació.⁶ Deixem de banda una primera època (segle XIII i principis del XIV) de la qual a penes en coneixem res, tot i que sens dubte es correspondria amb una primera etapa d'expansió del regadiu. En el cas de Reus, l'aprofitament de l'aigua procedent d'Almóster així sembla indicar-ho, per bé que ignorem la data de construcció del rec corresponent. Un altre moment d'embranchada es localitza en el trànsit dels segles XV-XVI. És l'època durant la qual el municipi reusenc endegà diverses recerques pel terme (sempre per mitjà de la contractació de saurins forans) de cara a propiciar l'augment del cabal de l'aigua que baixava d'Almóster. La troballa d'altres «fonts» comportà una readaptació de l'esmentat rec, amb la construcció de nous ramals. Tot plegat propicià la incorporació d'altres zones a la xarxa comuna, a més d'afavorir una intensificació del regadiu allà on ja existia. L'ambició dels dirigents municipals no s'aturà aquí quan, ja a finals del segle XVI, nasqué la idea de fer ve-

nir les aigües de la riera de Maspujols. Tanmateix, aquesta empresa tardà més d'un segle a realitzar-se a causa dels entrebancs de tot tipus que van sorgir el segle XVII, quan segurament més es necessitava per contrarestar les freqüents sequeres del període. Finalment, el rec (o mina de l'Aleixar) s'enllestí a principis del segle XVIII, després de vèncer molts inconvenients. A redós d'aquest rec o mina es construïren dos molins fariners, els primers ubicats dins el terme de Reus.

Les condicions havien canviat el segle XVIII, coincidint també amb una època més plujosa. Correspon al tercer moment d'expansió del regadiu, que cal considerar com una faceta més de la revolució agrícola que transformà el camp. Tal com també es pot observar arreu del Camp de Tarragona, el terme de Reus fou envaït per una febre minaire. L'excavació de mines (galeries subterrànies que podien arribar a tenir uns quants quilòmetres de longitud)⁷ suposà una notable millora enfront dels sistemes de captació tradicionals. L'ur proliferació (ja constatable, en el cas de Reus, a finals del segle XVII) és un dels fenòmens més destacats de l'època; només cal parar compte a les abundants referències contingudes en els registres municipals sobre la demanda de permisos per obrir mines, quan ja el municipi tenia un control absolut en matèria d'aigües. El fet, en tot cas, no tan sols obeïa a interessos agrícoles, sinó també a les necessitats dels propietaris de les destil·leries instal·lades a les zones periurbanes. La

Aspecte que presenta un dels dos molins de Monterols (a l'actual passeig de la Boca de la Mina, al nord de Reus), que entrà en funcionament amb l'arribada de l'aigua de la mina de l'Aleixar.

major disponibilitat d'aigua també féu possible (a finals del segle XVIII) l'obertura de fonts públiques en diferent indrets de la ciutat, tot un símbol dels ideals de reforma urbanística propis d'una època il·lustrada.

L'INTERVENCIONISME MUNICIPAL

A Reus es parla de l'aigua del comú en contraposició amb la que els particulars podien obtenir pels seus propis mitjans. Era, si més no, la que circulava pels recs el condicionament dels quals incumbia al municipi. A finals del segle XV, coincidint amb les noves recerques endegades al terme, que propiciaren una ampliació dels anomenats recs comuns, s'instituí per primera vegada un aiguader (el nom es mantindrà tret d'altres denominacions emprades posteriorment de forma més passatgera), el qual havia de percebre les multes i cobrar per l'ús de les aigües, a banda d'actuar com a supervisor de les obres efectuades als recs. Les ordinacions de la vila (majoritàriament dels segles XV-XVI) són un clar exponent de l'intervencionisme municipal, en tant que regulen diferents aspectes relatius a la utilització de l'aigua i, més en general, a tot allò que feia referència a les aigües i recs comuns, començant pel principal de tots: el d'Almóster. Una

de les qüestions més reiterades era l'obligació que tenien tots els possessors de terres de permetre el pas de l'aigua (comuna) a les finques dels veïns que l'havien d'utilitzar per regar; a banda, aquestes ordinacions es preocupen per mantenir en bon estat totes les infraestructures comunes: no sols els recs i basses, sinó també els abeuradors i rentadors. Un altre aspecte destacat de l'intervencionisme de què parlem és l'aprofitament fiscal que el municipi començà a obtenir de les aigües localitzades al terme. Dels ingressos procedents de col·lectes més o menys esporàdiques (potser només operants quan calia fer obres), es passà —a mitjan segle XVI— a l'arrendament (per sectors) de les aigües, considerades com a part constitutiva del patrimoni de la vila. El segle XVIII, aquests ingressos estaven plenament regularitzats, tot i que poques vegades superen el 2% dels totals hisendístics.⁸ Òbviament, el tema de l'aigua presenta multitud d'aspectes que es podrien tractar extensament. Que quedi constància, com a mínim, de la importància que també tingué l'aigua, si bé a escassa més reduïda, en uns llocs (situats fora de les grans àrees irrigades del Llevant mediterrani), on *a priori* podria semblar que el regadiu no comptava per a res.

NOTES

1. Els dirigents tarragonins sempre van veure amb mals ulls la construcció de peixeres a la part alta del riu, per tal com reduïen el cabal en perjudici de la ciutat; en parla F. CORTIELLA, *Una ciutat a darreries de la baixa edat mitjana: la ciutat de Tarragona*, Tarragona, 1984, pp. 114-115. El fet ens remet al típic conflicte entre els regants de riu amunt i els de riu avall que, en certs casos, es trasplanta als de rec amunt i rec avall.

2. Naturalment, hi ha nombroses referències al tema de l'aigua en els diversos estudis d'història local relatius al Camp de Tarragona. Un dels pocs treballs de caràcter monogràfic és el de E. PEREA, *Història i cultura a l'entorn dels cursos fluvials: la riera de Maspujols (Baix Camp)*, Reus, 1997.

3. Consuetudinàriament, la repartició establerta entre Reus i Almóster (retocada a finals del segle XV) adjudicava als d'aquest llogaret els dilluns i divendres, i deixava la resta de la setmana als regants de més avall. Curiosament, hi ha altres casos de repartició que segueixen les mateixes pautes, com és el cas dels llocs situats al curs alt i mitjà del Francolí. Així mateix, els homes de Montbrío regaven de les aigües de la font de Botarell els dilluns i divendres, amb les nits corresponents. La coincidència podria atribuir-se al fet de pertànyer jurisdiccionalment a l'Església tarragonina.

4. A Alcóver, com en d'altres llocs, el regadiu s'estructurava en diverses quadres, diferenciades nominalment pel dia de la setmana en funció del regatge, fent referència, per exemple, a la «quadra del diumenge», «del dilluns», etc. A l'arxiu d'aquesta localitat es conserva un *Llibre de les Hores de l'aigua* (1477), on es regula la distribució de l'aigua de regadiu a partir de les diferents quadres.

5. Eren horts envoltats de parets, amb un portal o porta d'accés que fins i tot es podia tancar amb clau. Aquests horts es contraposaven als anomenats «badi-vols» (sense tanca).

6. Naturalment, l'interès per l'aigua podia respondre a diversos motius, si bé les necessitats de la pagesia primària per damunt de qualsevol altra. El rec d'Almóster (i, després, la mina de l'Aleixar) es féu de cara al regatge, malgrat que l'aigua també es pogués utilitzar —a nivell subsidiari— pels propietaris de ramats o per al consum humà o, més tard (s. XVIII), per moure els dos molins instal·lats a la vora del rec. A Reus, les activitats relacionades amb certes manufactures es desenvoluparen a les proximitats de l'aigua de la Font, l'única existent a la vila fins al set-cents. Només l'auge, en aquesta darrera etapa, de la indústria aiguadertera féu modificar l'atenció dispensada fins aleshores al sector agrícola.

7. Sobre les tècniques de construcció minaire, vegeu J. LLOP i F. ROIG, *Les mines d'aigua al Camp de Tarragona: La Canonja*, La Canonja, 1991; J. CACERES et al., *Les mines d'aigua a Vila-seca i a Salou*, Vila-seca, 1995.

8. La dada s'extreu de J. ANDREU, *Economia i societat a Reus durant la crisi de l'Antic Règim*, Reus, 1986, p. 115. De tota manera, aquesta font d'ingressos s'abandonà a finals del mateix segle, coincidint amb els nous usos donats a l'aigua d'Almóster i quan la dependència envers aquell rec havia minvat gràcies a la construcció de mines.

Jordi Morelló

Professor de la Universitat de les Illes Balears